

## บทที่ ๑

### บทนำ

#### ๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ลัทธิการนับถือภูตผี มีปรากฏในหมู่มนุษยชาติมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ อาจกล่าวได้ว่า มีมาก่อนลัทธิศาสนาใดในโลก การเคารพนับถือก็แตกต่างกันไปตามคตินิยมของกลุ่มชนแต่ละแห่ง เมื่อศาสนาพุทธและศาสนาอื่นๆ เริ่มแพร่เข้ามา แล้วลงหลักปักฐานอย่างมั่นคง ผิจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม และทรัพยากรร่วมกันของคนในสังคม จนถึงวันนี้ กระแสนิยมโลกาภิวัตน์ได้ไหลหลั่งเข้ามา ครอบคลุมสังคมไทย ซึ่งกำลังเดินตามร่องรอยความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีของประเทศตะวันตก แต่เหตุใดสังคมไทยโดยเฉพาะในเมืองใหญ่ที่มีความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีอย่างเทียบไม่ได้กับสังคมชนบท จึงกลับมีความเชื่อเรื่อง "ไสยศาสตร์" และมี "ผี" อยู่เต็มบ้านเต็มเมือง ยิ่งกว่าสมัยใด<sup>\*</sup>

ช่วงทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยตกอยู่ในภาวะความไม่มั่นคงหลายอย่าง เริ่มจากความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่พองสบู่แตกในปี ๒๕๔๐ ตอนหลังก็เริ่มเกิดความไม่มั่นคงทางสังคม การเมือง ต่อด้วยความไม่มั่นคงทางวัฒนธรรม และศีลธรรม ขณะเดียวกันก็เกิดภัยธรรมชาติด้วยความไม่มั่นคงที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ได้นำไปสู่ความไม่มั่นคงในจิตใจ ในที่สุด

ในกรณีที่มนุษย์เกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจแล้วมองหาที่ยึดเหนี่ยว นั่นก็คือ "ความเชื่อ" ความเชื่อนั้นมีอยู่ ๒ ชนิดคือ "ศาสนา" กับ "ไสยศาสตร์" ซึ่งล้วนแต่เป็นความเชื่อใน "อำนาจเหนือธรรมชาติ" เหมือนกัน แต่ศาสนาเป็นความเชื่อที่คนสยบต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ ยอมอยู่ในกติกาหรืออยู่ในจารีตประเพณี และระเบียบทางศีลธรรม อีกทั้งศาสนายังตอบสนองความทุกข์ทางจิตใจของคน ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเหล่า เป็นการตอบสนองธรรมชาติของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสัตว์สังคม ในขณะที่ไสยศาสตร์เป็นความเชื่อที่ต้องการจะใช้อำนาจเหนือธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง โดยมีศาสนาเป็นองค์ความรู้และใช้ไสยศาสตร์เป็นเทคโนโลยีเพื่อมาตอบสนองความต้องการของตนเอง ไสยศาสตร์จึงตอบสนองความต้องการของปัจเจก แต่ศาสนาจะตอบสนองในแง่สังคมส่วนรวม ไสยศาสตร์จึงเป็นเหมือนดาบสองคม ถ้าใช้ผิดก็เป็นอันตรายเหมือนกับเทคโนโลยี

---

<sup>\*</sup> ศรีศักร วัลลิโภดม, *แอ่งอารยธรรมอีสาน*, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

แม้บ้านเราจะมีความก้าวหน้าทางวัตถุและเทคโนโลยีแบบตะวันตก แต่ยงหนีไม่พ้นระบบความเชื่อเรื่องผี เราจะเห็น “ศาลผี” มีปรากฏอยู่มากมาย เช่น โคมแรมหัวดาวหุรุๆ ยังมีศาลพระภูมิเป็นที่ยึดเหนี่ยวให้กับผู้ประกอบการและผู้เข้าพัก เป็นต้น ในขณะที่สังคมชนบทความเป็นชุมชนจะมารวมศูนย์อยู่ที่วัด โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นร่มเงาใหญ่ให้กับความเชื่อต่าง ๆ ของท้องถิ่น แม้ความเชื่อของคนในชนบทจะมีผีอยู่ด้วย แต่ผีก็จะอยู่ใต้พระพุทธศาสนา โดยผีจะถูกทำให้เป็นสาวกของพระพุทธศาสนาตลอด อีกทั้งความเชื่อเรื่องผีในชนบทก็มีลักษณะเป็นศาสนา มากกว่าไสยศาสตร์ เพราะทำให้คนยอมสยบต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องขอความช่วยเหลือจากผี โดยปรึกษาผู้รู้ซึ่งใช้วิธีการทางไสยศาสตร์ติดต่อกับผี ผีจึงช่วยบรรเทาความเดือดร้อนในโลกนี้ เมื่อต้องการใช้น้ำ ป่า พื้นที่สาธารณะ สมาชิกในสังคมจะต้องไปขออนุญาตจากผี ถ้าหากประพฤติผิดก็จะถูกผีลงโทษในชนบทผีจึงมีอีกหน้าที่ที่สำคัญคือเป็นผู้รักษาทรัพยากร<sup>๒</sup>

พระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ตั้งอยู่บริเวณต้นน้ำหมัน ซึ่งเป็นบริเวณศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของชาวล้านนาหรือล้านช้างว่าเป็นที่สถิตของผิต้นน้ำหรือเป็นต้นป็นน้ำ จึงมีการใช้บริเวณนี้เป็นจุดแบ่งเขตระหว่าง “ศรีสัชนคนหุด” หรือ “ล้านช้างร่มขาว” กับกรุงศรีอยุธยาในสมัยพระมหาจักรพรรดิกับพระไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์องค์สำคัญของล้านช้างได้ร่วมสร้างพระเจดีย์ขึ้นตรงนี้เพื่อเป็นพุทธบูชา เจดีย์แห่งนี้ได้รับการดูแลจาก “หัวหน้าจ่า” หรือ “เจ้าพ่อกวน” ซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมประจำเมือง พระธาตุศรีสองรักจึงเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่าทั้งพุทธและผีอยู่ด้วยกันโดยมีผู้ปกครองฝ่ายผีเป็นผู้ดูแล ส่วนในทางพระพุทธศาสนาอยู่ที่วัดโพธิ์ชัย ซึ่งเป็นวัดในคติของลาว คือมีระบบนาคอยู่ด้วย วัดแห่งนี้เป็นวัดสำหรับก่อพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

ชาวอำเภอด่านซ้ายมีความเชื่อในอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องภูต ผี วิญญาณ ความเชื่อในการนับถือผีบรรพชน ความเชื่อและศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุศรีสองรัก รวมกันความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดประเพณีที่สำคัญ ๔ ประเพณี คือ ประเพณีไหว้เจ้าเมืองวัง จัดในระหว่างเดือน ๔ ประเพณีไหว้เจ้าเมืองกลาง จัดในระหว่างเดือน ๕ ประเพณีนมัสการพระธาตุศรีสองรัก จัดในเดือน ๖ และประเพณีเลี้ยงหอน้อย หอหลวง จัดในระหว่างเดือน ๗ จากการที่ชาวบ้านมีความเชื่อและศรัทธาในประเพณี ๔ ประเพณีดังที่กล่าวมาแล้ว

<sup>๒</sup> ก่อ สวัสดิ์พานิชย์, *อีสานเมื่อวันวาน*, (กรุงเทพมหานคร: พิภาทินพับลิเคชั่น, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒๘.

ชาวบ้านได้นำประเพณีมารวมเข้าเป็นประเพณีเดียวเรียกว่า “ประเพณีบุญหลวง”<sup>๓</sup> งานประเพณีบุญหลวง เป็นการรวบเอาบุญประเพณีประจำเดือนต่างๆ ในฮีตสิบสองของภาคอีสานอย่างน้อยหลายบุญรวมกัน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นความเชื่อด้านพระพุทธศาสนา ได้แก่ บุญพระเวส หรือบุญพระเวสสันดร หรือบางครั้งเรียกว่า “บุญเทศน์มหาชาติ” มีวัตถุประสงค์เพื่อทำบุญใหญ่ประจำ พร้อมทั้งเป็นช่วงที่คนในท้องถิ่นจะให้เวลากับตัวเองให้ได้มีโอกาสในการฟังเทศน์มหาชาติ ๑๑ กัณฑ์ ซึ่งเชื่อว่าผู้ที่ได้ฟังเทศน์มหาชาติจะได้รับอานิสงส์แรงกล้า บันดาลให้ไปเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย์ในชาติหน้า เป็นบุญที่เทศนาเกี่ยวกับประวัติของพระโพธิสัตว์ ที่มีนามว่า “พระเวสสันดร” ซึ่งเป็นชาติสุดท้ายก่อนที่พระองค์จะประสูติมาเป็นเจ้าชายสิทธัตถะแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงนับว่าเป็นชาติที่สำคัญยิ่ง เนื่องจากเป็นชาติที่ได้บำเพ็ญทานบารมีที่ทรงเสียสละอย่างใหญ่หลวงเพื่อพุทธศาสนิกชน<sup>๔</sup> ในประเพณีของชาวด่านซ้าย เจ้าพ่อทวดจะต้องไปอัญเชิญพระอุปคุต ซึ่งเป็นก้อนหินในแม่น้ำหมัน แล้วแห่กันเป็นขบวนไปรอบเมือง เพื่อเอาความเย็นของน้ำเป็นสิริมงคลในขบวนแห่ก็จะมีชาวบ้านมาร่วมเต็มไปหมด ท้ายขบวนก็จะมีฆาตโกนตามไปด้วย จากนั้นจึงแห่พระอุปคุตเข้าสู่วัดโพธิ์ชัย มีการเทศมหาชาติ เมื่อพวกผีเข้ามาในวัดก็จะหมดความเป็นผี กลายเป็นพุทธไป พวกผีก็จะต้องถอดหน้ากากทิ้งน้ำหมัน เพื่อโยนสิ่งอัปมงคลลงน้ำไป จากผีก็จะกลายเป็นพุทธ แล้วมาฟังเทศมหาชาติ<sup>๕</sup> และความเชื่อด้านภูติ ผี เทวดา ซึ่งได้แก่ “บุญบังไฟ” ซึ่งนิยมทำกันในเดือน ๖ ส่วนงานบุญบังไฟเป็นงานบุญที่จัดขึ้น เพื่อบูชาอารักษ์หลักเมือง และถือเป็นประเพณีการแห่ขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อทำบุญนี้แล้วเชื่อว่าจะช่วยลดบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล อันจะทำให้การปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ ได้ผลดี ทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ชาวอำเภอด่านซ้ายจึงมีการนำประเพณีบุญพระเวสและประเพณีบุญบังไฟมารวมกันแล้วจัดเป็นบุญเดียวกันแต่เลื่อนมาทำให้เดือน ๘ นั่นคือ “ประเพณีบุญหลวง”

เมื่อกล่าวถึงประเพณีบุญหลวงสิ่งแรกที่ทุกคนนึกถึงคือการเล่นผีตาโขน เพราะการเล่นชนิดนี้ให้ความสนุกสนานทั้งผู้เล่นและผู้ชม จนเรียกว่า “งานประเพณีผีตาโขน” ทั้งที่การเล่นผีตาโขนเป็นเพียงองค์ประกอบส่วนหนึ่งของประเพณีบุญหลวงเท่านั้น การละเล่นผีตาโขนจะมีมาแต่เมื่อใดไม่ปรากฏ แต่เป็นการละเล่นที่ชาวด่านซ้าย จังหวัดเลย ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ การเล่นผีตาโขนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อขอฝนจากพญาแถนให้พญาแถนทราบที่ชาวบ้านกำลังเดือดร้อนและถึงฤดูกาลทำนาแล้ว นอกจากนี้ยังมีความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาว่า ผีมีฐาน

<sup>๓</sup> สุทัศน์ คุลบุตร, “ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย,” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๖), หน้า ๙๖.

<sup>๔</sup> จารุวรรณ คำเกษม, *เล่าเรื่องผีตาโขน*, (เลข : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒.

<sup>๕</sup> ไพฑูรย์ มีกุล, *มรดกไทยเลย*, (เลข : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๕ – ๑๒๔.

นะเป็นลูกน้องของพระพุทธเจ้า การเล่นผีตาโขนในখনวन्ह้พระเวสสันดร(ห้พระ) ในงานบุญหลวง ก็เพราะชาวบ้านเชื่อว่าผีเหล่านี้ต้องทำหน้าที่คอยดูแลรับใช้และให้ความคุ้มครองในขณะที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศไปอยู่ ณ เขวังกต แล้วได้ตามาส่งเสด็จพระเวสสันดรเข้าเมือง<sup>๖</sup> การละเล่นผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลยจึงได้นำเอาคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและคติความเชื่อในเรื่องวิญญาณภูต ผี มาผสมผสานกัน ประเพณีบุญหลวงจึงสะท้อนให้เห็นถึงการนับถือศาสนาพุทธ และความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณ สามารถแบ่งเป็นการนับถือพระพุทธศาสนาได้แก่ พิธีเบิกอุปลุต พิธีห้พระเวสสันดรเข้าเมือง และการฟังเทศน์มหาชาติ ความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณได้แก่ การเล่นผีตาโขนถวายเจ้านาย (ผีบรรพบุรุษ) การเล่นสัญลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อขอฝนจากผีแถน (พระยาแถน)<sup>๗</sup>

การที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าการเล่นผีตาโขนเป็นความประสงค์ของเจ้านายหากไม่ปฏิบัติตามถือว่าผิดประเพณีและทำให้เจ้านายไม่พอใจ มีผลทำให้เกิดความเดือนร้อนและเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ แก่สังคมได้ ความเชื่อจึงเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งมีวิวัฒนาการมาจากความเชื่อในธรรมชาติ แนวความคิดที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีของชาวอำเภอด่านซ้าย ดังปรากฏว่ามีคอนหอ หรือศาลผีประจำหมู่บ้านที่เก่าแก่ ชาวบ้านจัดเครื่องเซ่นไหว้เพราะเกรงกลัววิญญาณเหล่านั้นจะทำร้าย บุตรหลาน และเคารพบูชาเพราะความกตัญญูรู้คุณของบรรพบุรุษ จึงเป็นบ่อเกิดกิจกรรมและการละเล่นผีตาโขน ความเชื่อจึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางจิตใจ ทำให้เกิดความเชื่อมั่น ทำให้เกิดพลัง ทำให้เกิดความสามัคคี ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ ทำให้เกิดปัญญา และทำให้เกิดการนับถือศาสนาได้อย่างมั่นคง ความเชื่อช่วยสร้างพลังทางจิตใจให้มีความอบอุ่นใจ สบายใจ และก่อให้เกิดความมีระเบียบวินัย สัมพันธภาพ ความประพฤดิที่เหมาะสมของคนแต่ละวัยในสังคม<sup>๘</sup>

จากปัญหาข้างต้นผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาคติความเชื่อเรื่องผีตาโขน ในทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อประเพณี เกี่ยวกับผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และคุณค่าของประเพณีการละเล่น ผีตาโขน เพื่อทำให้รู้และเข้าใจคติความเชื่อเรื่อง ผี ในมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาท ประเพณี เกี่ยวกับผีตาโขนและเข้าใจคุณค่าของประเพณีผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลยในสังคมปัจจุบัน

<sup>๖</sup> สาร สารทัศนันทน์, ผีตาโขน, (ม.ป.ท.: อัดสำเนา, ม.ป.ป. ), หน้า ๒๔๒.

<sup>๗</sup> สาร สารทัศนันทน์, ตำนานพระธาตุศรีสองรัก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๓๔), หน้า ๖๐.

<sup>๘</sup> สำนักงานศึกษาธิการอำเภอด่านซ้าย, ผีตาโขน, (ม.ป.ท.: อัดสำเนา, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

## ๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคติความเชื่อเรื่องผีในมุมมองของพระพุทธรศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาคติความเชื่อประเพณีเกี่ยวกับผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาคุณค่าของประเพณีผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย ในสังคมปัจจุบัน

## ๑.๓ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

**ผีตาโขน** หมายถึง เป็นการละเล่นที่ผู้เล่นสวมหัวโขนประดิษฐ์จากเศษวัสดุท้องถิ่น นิยมเล่นในงานประเพณีบุญหลวง อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มีที่มาที่หลากหลายแต่โดยสรุปแล้ว เกิดจากความเชื่อเรื่องผีผสมผสานกับความเชื่อในพระพุทธรศาสนา

**ประเพณี** หมายถึง ความประพฤติที่หมู่ชนหมู่หนึ่งถือเป็นธรรมเนียม หรือเป็นแบบแผนสืบต่อกันมาจนเป็นพิมพ์เดียวกัน เป็นสิ่งที่กระทำสืบต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ถ้าใครในหมู่ประพฤตินอกแบบก็เป็นการผิดประเพณี

**ประเพณีผีตาโขน** หมายถึง ประเพณีการละเล่นที่ผู้เล่นสวมหัวโขนประดิษฐ์จากเศษวัสดุท้องถิ่น ประจำท้องถิ่นของชาวอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย

**คติ** หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิตของกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

**ความเชื่อ** หมายถึง พฤติกรรมที่แสดงออกจากความต้องการของมนุษย์ทางกายกรรม และวจีกรรม ระบบความคิด ความเชื่อ จินตนาการและแรงจูงใจของชาวบ้าน สังเกตได้จาก พฤติกรรมทางกายกรรมและวจีกรรม ซึ่งในงานวิจัยนี้เน้นคติความเชื่อในการบูรณาการระหว่างคติความเชื่อเรื่องผีและพุทธรศาสนา

**คติความเชื่อประเพณีผีตาโขน** หมายถึง วิธีการ พฤติกรรมที่แสดงออกเกี่ยวกับการละเล่นผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ที่ปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันมาจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง

**คุณค่า** หมายถึง ลักษณะที่พึงประสงค์ คุณค่าเป็นนามธรรมอันเกิดจากการประเมินข้อเท็จจริงของประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน ที่ต้องอาศัยข้อเท็จจริงว่าควรจะเป็นอย่างไร คุณค่าเกิดจากการประเมิน เพราะคุณค่าเป็นนามธรรม คุณค่าเป็นสิ่งที่กำหนดเองไม่ได้ต้องมติของคนส่วนใหญ่ เป็นที่ยอมรับของคนส่วนมาก

## ๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

### ๑.๔.๑ ทบทวนเอกสารเกี่ยวกับความเชื่อประเพณีผีตาโขน

อุทัย หิรัญโต ได้ให้ความหมายของคติชาวบ้านว่า คติชาวบ้าน หมายถึง ความเชื่อในวรรณคดีเก่าๆ ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนมากปรากฏในรูปของนิยาย เทพนิยาย เพลง และสุภาษิต คติชาวบ้านที่ปรากฏอยู่ในเรื่องต่างๆ มักจะเป็นเรื่องที่เล่าสืบกันมาโดยมิได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพ แม่พระธรณี เป็นต้น<sup>๕</sup>

ปราณี วงษ์เทศ กล่าวว่า คติความเชื่อ คือที่มาของการละเล่น ที่เชื่อว่ามีกำเนิดจากจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย โอกาสที่เล่นจะเป็นส่วนหนึ่งของงานพิธีกรรมในชุมชนเสมอ เนื้อหาจะเป็นสัญลักษณ์เน้นความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อทางศาสนาเป็นที่รับรู้ร่วมกันของบุคคลในชุมชน ซึ่งมีความหมายอย่างยิ่งต่อเสถียรภาพของชุมชนนั้นๆ ดังนั้น การละเล่นก็คือ การเข้าร่วมพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และความมั่นคงปลอดภัยของชุมชนนั้นๆ<sup>๖</sup>

จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดวัฒนธรรมด้านคติความเชื่อดั้งเดิม ของกลุ่มชนชาติไทย – ลาว ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับบริบททางสังคมในหนังสือ คติชนกับคนไทย – ไทย ว่ามีมาแต่สมัยโบราณ ดังปรากฏเด่นชัด เรื่องการนับถือผีฟ้า ผีแถน จากพื้นขุนบรมราชาธิราช หรือนิทานพ่อขุนบรม โอวาทพระเจ้าฟ้าจุ่ม ความว่า สามปีใดจึงให้ตัวเจ้าทั้งหลายขึ้นมาไหว้เฮา เมื่อฮอดเชียงคางเชียงทองพูนแล้ว เฮาจักได้บูชาแถนฟ้า แถนถัน ทั้งแถนกลม แถนตั้ง แถนแตง แถนเถือก ทั้งเผ่ายอ เผ่าไล่ แม่ยามม แม่มด ทั้งเทวดา รักษาผาดิง และผาสบอู นี้แม่นอยู่ เจ้าฟ้าหลวงจุ่มได้สั่งไว้สืบ ๆ มาดังนี้<sup>๗</sup>

ธวัช ปุณโณทก ได้เขียนบทความ ความเชื่อพื้นบ้านสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน ได้กล่าวถึงความเชื่อพื้นบ้านของชาวอีสานว่า ชาวอีสานมีทั้งแนวความเชื่อดั้งเดิม และแนวความเชื่อทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ชาวอีสานยังมีความเชื่อในเรื่องของรัฐและวีรบุรุษ ซึ่งปรากฏให้เห็นในนิทานเรื่องขุนบรม เป็นการแยกระหว่างผู้ปกครองและประชาชน มีสถานภาพต่างกัน

<sup>๕</sup> อุทัย หิรัญโต, สารานุกรมศัพท์สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๕.

<sup>๖</sup> ปราณี วงษ์เทศ, วัฒนธรรมพื้นบ้าน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒๔-๓๒๔.

<sup>๗</sup> จารุวรรณ ธรรมวัตร, คติชนกับคนไทย-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๐.

ความเชื่ออีกประการหนึ่งที่เป็นพื้นฐานในสังคมอีสาน คือ ความเชื่อเรื่องภูตผี วิญญาณ ซึ่งก่อให้เกิดพิธีกรรมนั้น ๆ ขึ้นมา<sup>๑๒</sup>

ยศ สันตสมบัติ ได้อธิบายกระบวนการของความเชื่อว่า เราอาจจะจัดประเภทของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อต่างๆ ออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ พลังอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural force) ซึ่งเป็นพลังอำนาจที่ทำหน้าที่ควบคุมความเป็นไปของมนุษย์และอีกประเภทหนึ่งคือ จิตวิญญาณหรือเทพเจ้าหรือสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural being) ซึ่งยังแบ่งได้อีก ๒ ประเภทคือ ประเภทแรกคือ เทพเจ้า (Gods) และจิตวิญญาณ (Sprits) ที่ไม่ได้มีต้นกำเนิดมาจากมนุษย์ (non-human origin) และประเภทที่สอง คือ ปีศาจหรือวิญญาณของมนุษย์ที่ตายแล้ว<sup>๑๓</sup>

อภิญญา เฟื่องฟูสกุล ได้ให้คำนิยามความหมายของศาสนาว่า หมายถึง ระบบความเชื่อและประสบการณ์ของมนุษย์เกี่ยวกับพลังอะไรบางอย่างที่มีคุณสมบัติ “ศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งหมายถึง พระเป็นเจ้าสูงสุด (องค์เดียวหรือหลายองค์ก็ได้) หรือในบางครั้งศาสนาที่ไม่มีพระเจ้าความศักดิ์สิทธิ์หมายถึง คุณสมบัติที่มีพลังเหนือโลก เหนือธรรมดา หรือเป็นความจริงที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังปรากฏการทั่วไป เป็นพลังที่เป็นความจริง รากฐานที่สุดของสรรพสิ่งในจักรวาล<sup>๑๔</sup>

สำลี รักสุทธี ได้กล่าวถึงผีตาโขนไว้ว่า ผีตาโขนอำเภอคำชะอี จังหวัดเลย คือผู้คนที่สวมหน้ากากที่มีหมวกหรือกระโจมบนหัวทรงแหลม ๆ ผีหน้าตาแปลก ๆ เดินแห่ขบวนตามถนน มีการวิ่งหยอกไล่กันสนุกสนาน ผีตาโขนอาจจะเพี้ยนมาจากผีตาโปหรือผีตามคน ความเชื่อว่าพระธาตุศรีสองรักเป็นที่สถิตของดวงวิญญาณชายหญิงคู่หนึ่งที่รักกันมาก แต่ถูกกีดกัน ทั้งสองหนีเข้าอุโมงค์เสียชีวิตเป็นผีเฝ้าพระธาตุศรีสองรัก ต่อมาเรียกว่าเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม และเชื่อว่าคนที่ตายไป ดวงวิญญาณก็จะไปขอเป็นบริวารแก่ผีทั้งสองเป็นจำนวนมาก รวมทั้งผีปู่ย่า ตายาย ครั้งถึงเทศกาลบุญพระเวสอันเป็นงานบุญที่อุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับไม่ว่าจะเป็นผีมีญาติหรือไม่มีญาติ ชาวบ้านเชื่อว่าผีทั้งหลายจะออกมาแห่ขบวนกองบุญหรือมารับส่วนบุญด้วยความดีใจ ผู้คนจึงแต่งกายให้เป็นผี ผีทุกตัวต้องสวมหน้ากากที่ทำด้วยหวดหนึ่งข้างหนึ่งขาวหนึ่งข้างหนึ่งดำ สวมด้วยไม้ไผ่หักพับขึ้นทำเป็นหมวกนำมาเย็บต่อกันกับส่วนโคนของก้านมะพร้าว ซึ่งถูกถากเป็นรูปหน้ากาผี

<sup>๑๒</sup> ธวัช ปุณโณทก, วัฒนธรรมพื้นบ้าน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕๐-๓๕๑.

<sup>๑๓</sup> ยศ สันตสมบัติ, มนุษย์กับวัฒนธรรม, ( กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๕-๑๒๕.

<sup>๑๔</sup> อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, ศาสนาในแนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม, ( เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕.

แล้วแต่งแต้มสีด้วยสีน้ำมัน มีการเจาะรูช่องนัยน์ตา ช่องปาก แต่งเติมจมูกให้ยาวคล้ายงวงช้าง หรือปีกค้างคาว ดูเผินๆ อาจคล้ายฝรั่งบางคน เครื่องแต่งกายนำมาจากเศษผ้าเหลือใช้ หรือมุ้งเก่า ผ้าปูที่นอนที่ทิ้งแล้ว<sup>๙๕</sup>

**ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลย** ได้รายงานหนังสือชื่อ สมบัติเมืองเลย ได้กล่าวถึงผีตาโขนว่า ประเพณีการเล่นผีตาโขนเป็นประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ประจำจังหวัดเลย จัดทำขึ้นที่อำเภอด่านซ้าย ในช่วงเดือนพฤษภาคม – มิถุนายนของทุกปี การเล่นผีตาโขนมีมานานแล้ว แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่ามีมาแต่เมื่อใด แต่ในความเชื่อของชาวบ้านได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา ในสมัยบรรพบุรุษ การเล่นผีตาโขนนิยมแสดงในงานบุญหลวง ซึ่งเป็นการรวมเอาบุญพระเวส และบุญบั้งไฟเป็นบุญเดียวกัน เพื่อเป็นการบูชาอารักษ์หลักเมือง และพิธีการบวงสรวงดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้านายในอดีต<sup>๙๖</sup>

**สมัย สุทธิธรรม** ได้เขียนสารคดีเกี่ยวกับจังหวัดเลย กล่าวถึงผีตาโขนอำเภอด่านซ้ายว่า ประเพณีการเล่นผีตาโขนเกิดมาจากความคิดสร้างสรรค์ของชาวอำเภอด่านซ้าย เนื่องจากได้ยึดมั่นประเพณี ผีตาโขนเป็นบวรารของวิญญาณหนุ่มสาวที่รักกัน แต่มีอุปสรรคจึงเข้าไปอยู่ในอุโมงค์เพื่อถวายนแทนทรัพย์สินเงินทอง ต่อมาเรียกเจ้ากวนกับนางเทียม ผีตาโขนตอนแรกเรียกว่าผีตามคนในขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง ในงานบุญหลวงที่รวมงานบุญพระเวสกับบุญบั้งไฟเข้าด้วยกันเรียกว่าบุญหลวง ซึ่งจัดในช่วงเดือนเจ็ดหรือเดือนแปด ช่วงแห่พระเวสสันดรเข้าเมืองจะมีผีแห่มาส่งที่เมืองด้วย ช่วงนี้เรียกว่าผีตามคน ต่อมาเรียกว่าผีตาโขน งานแห่ผีตาโขนจะจัดรวมกันสามวัน วันแรกเรียกว่าวันโสม วันที่สอง วันแห่ขบวนผีตาโขนรวมกับขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง วันที่สามเป็นวันทำบุญ ปัจจุบันงานประเพณีแห่ผีตาโขนได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามแบบของทางการที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อการท่องเที่ยว<sup>๙๗</sup>

**สมพงษ์ เกียงไกรเพชร** กล่าวถึงงานประเพณีแห่ผีตาโขนจังหวัดเลย ไว้ในหนังสือบันทึกประเพณีไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ว่าผู้เล่นผีตาโขนต้องสวมหน้ากาก ซึ่งทำด้วยหวด หนึ่งข้าวเหนียวที่สานด้วยไม้ไผ่ แล้วหักพับขึ้นเป็นหมวก นำมาเย็บต่อกับส่วนโคนของก้านมะพร้าว ซึ่งผ่านให้เป็นหน้ากากผี ตกแต่งด้วยสีน้ำมัน เจาะช่องลูกตา ต่อเติมจมูกให้ยาวเหมือนงวงช้าง คลุมด้วยผ้าฝ้ายใหญ่ที่ล้าตัว ผ้าลายแฟนซี ลายสวยงาม ลายตลก ตลอดจนหม่มผ้า มีการเขียนหรือ

<sup>๙๕</sup> ลำลี รักสุทธิ, สืบสานตำนานบุญประเพณีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พัฒนศึกษา, ๒๕๔๔), หน้า ๖๖-๖๘.

<sup>๙๖</sup> ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลย, สมบัติเมืองเลย, (เลย: รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๗.

<sup>๙๗</sup> สมัย สุทธิธรรม, สารคดีชุดถิ่นทองของไทย, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์ ม.ป.ป, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗-๓๐.

วาดที่ฝ่าห่มคลุมเป็นสัญลักษณ์ต่าง ๆ การแต่งตัวในบรรดาเหล่าผีดาโชนี่ส่วนมากน่ากลัว ผีบางตัวมีกระป๋องหรืออุปกรณ์ต่าง ๆ ผูกขาบ้าง ผูกเอวบ้าง เวลาเดินจะเกิดเสียงดัง ปังแป้งๆ นั่นคือเดินไปเดินไป<sup>๙๘</sup>

**ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลย** ได้รายงานไว้ในหนังสือ เบิ่งจังหวัดเลย ศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติ ไว้ว่า การเล่นผีดาโชนิยมแสดงในงานบุญหลวง ซึ่งเป็นการรวบรวมเอาบุญพระเวสและบุญบั้งไฟเป็นบุญเดียวกัน เพื่อเป็นการบูชาอารักษ์หลักเมืองและพิธีกรรมบวงสรวงดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้านายในอดีต การจัดบุญหลวงส่วนมากนิยมจัดสองวัน คือ วันแรกเป็นวัน (โฮม) ขบวนผีดาโชนจะแห่รอบหมู่บ้าน ตั้งแต่เช้ามืดเป็นการทำพิธีอันเชิญพระอุปคุตเข้ามาอยู่วัด ในวันที่สองเป็นวันแห่พระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมือง<sup>๙๙</sup>

**ธวัช ปุณโณทก** เขียนไว้ในหนังสือ เทียวอีสาน ได้กล่าวถึงงานประเพณีแห่ผีดาโชนว่า งานแห่ผีดาโชน จัดที่บ้านด่านซ้าย ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย งานแห่ผีดาโชนเป็นส่วนประกอบของงานบุญพระเวสและงานบุญเดือนหกหรือบุญบั้งไฟของชาวด่านซ้าย สืบเนื่องจากความเชื่อว่าผีดาโชนเป็นภูติผีที่ปกปักรักษาและเฝ้าองค์พระธาตุศรีสองรัก หลังจากงานฉลองพระธาตุแล้วเมื่อพ่อเจ้าหรือเจ้าพ่อกวาน และเจ้าแม่นางเทียมผู้เข้าทรงประจำเมืองเสี่ยงทาย กำหนดวันบุญมหาชาติและบุญบั้งไฟบรรดาเด็ก ๆ จะแต่งกายเป็นผีดาโชนที่ทำด้วยหวดหนึ่งข้าวเหนียว และโคนก้านมะพร้าวทำเป็นหน้ากากตกแต่งให้น่ากลัว ร่วมขบวนแห่ในพิธีอันเชิญพระอุปคุตและขบวนแห่เฉลิมฉลอง มีลักษณะเด่น และสำคัญคือ เป็นประเพณีแปลก<sup>๑๐๐</sup>

**เจริญ ตันมหาพราน** ได้กล่าวถึงผีดาโชนไว้ในหนังสือประเพณีท้องถิ่นว่า การเล่นผีดาโชนของชาวด่านซ้าย มีเล่นในงานบุญพระเวส เป็นศิลปะการละเล่นที่เก่าแก่ ผู้เล่นส่วนมากเป็นผู้ชาย เด็กและวัยรุ่น แต่งกายเป็นผีแบบต่าง ๆ ผีทุกตัวสวมหน้ากากทำจากหวดหนึ่งข้าวเหนียว สานด้วยไม้ไผ่หักพับขึ้นทำเป็นหมวกนำมาเย็บต่อจากโคนก้านมะพร้าว แล้วตากให้เป็นรูปหน้ากากผี บรรจงแต่งด้วยสีน้ำมัน เจาะช่องตา เดิมจุ่มกให้ขาว คล้ายวงช้างหรือปีกค้างคาว เครื่องแต่งกายทำจากเสื้อผ้าเหลือใช้เย็บต่อกันเป็นผีใหญ่ บางทีก็เป็นมุ้งเก่า ผ้าปูที่นอนที่ทิ้งแล้วหรือผ้าห่มขาดมาคลุมปกปิดร่างกาย เมื่อเล่นเสร็จในวันที่สอง โดยจะต่อสู้กันระหว่างผีดาโชน ฝ่ายธรรมะย่อมชนะอธรรม ก่อนตะวันตกดินชาวบ้านจะนำเครื่องแต่งกายและหน้ากากผีดาโชนไปทิ้ง

<sup>๙๘</sup> สมพงษ์ เกียงไกรเพชร, **บันทึกประเพณีไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สังคมพัฒนา, ๒๕๓๘), หน้า ๖๕-๖๖.

<sup>๙๙</sup> ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลย, **เบิ่งจังหวัดเลย**, (เลย: รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

<sup>๑๐๐</sup> ธวัช ปุณโณทก, **เทียวอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

ลงแม่น้ำหมัน ตามความเชื่อว่าทั้งความทุกข์ยากและสิ่งเลวร้ายให้ลอยไปกับสายน้ำ เด็กที่เล่นผีตาโชนครบสามปี จึงถือว่าเป็นชาวด่านซ้ายโดยสมบูรณ์<sup>๒๑</sup>

**อุดม บัวศรี** กล่าวถึงผีตาโชนว่า ผีตาโชนคือคนแต่งตัวเป็นผี สวมหน้ากากที่ทำจากหวดหนึ่งข้างหนึ่งขี้หวด พับขึ้นทำเป็นหมวก แล้วนำมาเย็บติดกับส่วนโคนของก้านมะพร้าว แต่งแต้มด้วยสีน้ำมันสดใส เจาะช่องที่ตาทั้งสองข้าง แต่งจมูกให้ยาวเหมือนงวงช้าง เสื้อผ้าทำด้วยเศษวัสดุต่างๆ ที่เอวแขวนกระดิ่งหรือกระโหลก มีเสียงดังเมื่อก้าวเดินข่มตัว มือถืออาวุธทำด้วยไม้จั่ว ที่ทำเป็นรูปดาบหรือไม้ถือคล้ายเครื่องเพศผู้ชาย ตรงปลายทาด้วยสีแดง<sup>๒๒</sup>

#### ๑.๔.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

**ฉลาดชาย รมิตานนท์** ได้ทำการวิจัย เรื่องผีเจ้านาย เฉพาะบางอำเภอของจังหวัดเชียงใหม่เป็นเวลา ๘ ปี ได้ผลว่า ระบบความเชื่อทางศาสนาในสังคมไทยยังคงมีการผสมผสานกับการนับถือผี, พราหมณ์, พุทธ และวิทยาศาสตร์ สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมไทยโดยไม่ขัดแย้งกัน ต่างทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของคนในสังคมทั้งทางวัตถุและจิตใจ ภายใต้โครงสร้างเดียวกัน และมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นนอนกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การบริหาร ในสังคมไทย โลกทัศน์ผู้คนได้สะท้อนการจัดระบบเหล่านี้ และมีส่วนกำหนดพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของคนในสังคมอีกทอดหนึ่ง การจัดองค์กรผี/ร่างทรงมีอยู่จริง ความสำเร็จของร่างทรงมีไม่เท่ากันขึ้นกับเหตุปัจจัยหลายอย่าง และภูมิหลังลูกค้า (ผู้มารับบริการ) มีทุกระดับการศึกษา/ เศรษฐกิจ/ การเมือง ร่างทรงชาวบ้านมี ชาวบ้านไปหามาก ส่วนร่างทรงมีการศึกษา คนมีการศึกษาไปหามาก<sup>๒๓</sup>

**กาญจนา สวนประดิษฐ์** ได้วิจัยผีตาโชน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย กล่าวถึงผีตาโชนว่า ผีตาโชน ผีโชน หรือผีชน เป็นการละเล่นชนิดหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องผี การละเล่นชนิดนี้เป็นที่นิยมเล่นทั่วไปของชาวอีสานสมัยก่อน โดยเฉพาะงานบุญพระเวสกับบุญบั้งไฟ การเล่นผีตาโชนนั้นแปลกกว่าการเล่นผีชนิดอื่น คือ ไม่มีการเชิญผีเข้ามาสิงสู่

<sup>๒๑</sup> เจริญ ดันมหาพาราน, **ประเพณีท้องถิ่น**, (นนทบุรี: โรงพิมพ์ธรรมาบรรณ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑-๑๕.

<sup>๒๒</sup> อุดม บัวศรี, **ออนซอนอีสานชุดที่ ๑**, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คัลลังนาวินา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

<sup>๒๓</sup> ฉลาดชาย รมิตานนท์, **ผีเจ้านาย**, (กรุงเทพมหานคร: พายัพ ออฟเซต พรินท์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔๒.

ตัวผู้เล่น แต่ทุกคนมีสิทธิ์ในการเล่นเท่าเทียมกัน เพียงแต่ผู้ประสงค์จะเล่นสวมหน้ากากหรือหัวโขนเข้าไปเท่านั้นก็สามารถเล่นได้<sup>๒๔</sup>

**บุรีรัตน์ สามัตติยะ** กล่าวถึงการละเล่นผีตาโขนว่า เป็นไปตามคตินิยมโบราณที่ว่า เมื่อพระเวสสันดร และพระนางมัทรีทรงลาผนวชแล้วเสด็จกลับไปครองราชย์ บรรดาสัตว์น้อยใหญ่ และเหล่าภูตผีที่อยู่ในป่า ต่างติดตามกันเป็นขบวน เพื่อส่งเสด็จ เรียกกันว่า “ผีตามคน” แล้วร่วมเฉลิมฉลองกับชาวเมืองอย่างสนุกสนาน ต่อมาจึงเพี้ยนเป็น “ผีตาโขน” นับเป็นเทศกาลที่จัดมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายายเมื่อเทศกาลผีตาโขน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ จะพากันแต่งตัวเป็นผี สวมหัวหนึ่งข้าวเหนียวที่สานด้วยไม้ไผ่ พับขึ้นมาเป็นหมวก แล้วนำมาเย็บต่อกับโคนของก้านมะพร้าว แต่งแต้มให้สีสันสดในด้วยสีน้ำมันเจาะช่องตา เดิมจุมูกให้ยาวคล้ายงวง บ้างก็ใช้ผ้าปูที่นอนหรือผ้าห่มมาเย็บต่อกันเป็นเสื้อคลุม และเอากะແລ່ງที่ใช้ผูกคอวัวมาร้อยคาดเอว เวลาเดินหรือเต้นจะสายเอวตามเสียงโปงลาง ทำให้มีเสียงดังไปด้วยส่วนผีบางตัวมีอาวุธในมือจะคอยแหย่และหยอกล้อผู้คนที่ตามท้องถนน ท่ามกลางจังหวะดนตรีสนุกสนานเร้าใจนับเป็นชีวิตที่เรียบง่าย สมถะ และไม่มีอะไรเคลือบแฝง<sup>๒๕</sup>

**สนอง อุปลา** ได้วิจัยผีตาโขน : การพัฒนาประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย กล่าวว่า ประเพณีผีตาโขน เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เมื่อทางราชการได้เข้ามามีส่วนร่วมให้การสนับสนุนมีการแข่งขันในสิ่งต่าง ๆ จนทำให้การเล่นผีตาโขนที่เคยเล่นตามประเพณีเพื่อบูชาผีบรรพบุรุษ ขจัดปัดเป่าสิ่งไม่ดีออกจากหมู่บ้านของตน และขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เท่านั้น แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นทำให้วิถีชุมชนในด้านประเพณี ศาสนา สังคม เศรษฐกิจและท่องเที่ยว ถูกพัฒนาขึ้นตามลำดับ<sup>๒๖</sup>

**สยมพร กาษรสุวรรณ** ได้ศึกษาภาพสะท้อนจากประเพณีผีตาโขน พบว่า ภาพสะท้อนจากผีตาโขนแสดงถึงความสามัคคีและการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นครอบครัวที่แสดงออกมาในรูปของประเพณีและการดำเนินชีวิต โดยนำมาจากประสบการณ์ชีวิตและการศึกษาค้นคว้าในเรื่องราวดังกล่าว ถึงต้นกำเนิดของประเพณีให้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น จนมองเห็นว่าประเพณีผีตาโขน ไม่ได้เป็นเพียงประเพณีที่สร้างความสนุกสนานเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงการร่วมแรงร่วมใจสร้างสรรค์สืบทอด

<sup>๒๔</sup> กาญจนา สวนประดิษฐ์, “ผีตาโขนอำเภอด่านซ้าย”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓๔.

<sup>๒๕</sup> บุรีรัตน์ สามัตติยะ, *รู้เรื่องเมืองไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

<sup>๒๖</sup> สนอง อุปลา, “การพัฒนาประเพณีผีตาโขน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันราชภัฏเลย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๕.

ประเพณีในช่วงของการรอกอยผลผลิต จากจุดนี้เองถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่าและมีความสำคัญมากที่สุดในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์<sup>๒๓</sup>

**ไทยโรจน์ พวงมณี** ได้ศึกษาวิจัยเรื่องประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้: การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ประเพณีผีตาโขน มีอัตลักษณ์เฉพาะที่อยู่บนพื้นฐานความเชื่อทางพุทธศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับบรรพบุรุษ แสดงออกถึงความสนุกสนาน ความร่วมมือร่วมใจ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน นอกจากนี้ยังมีความงามเชิงสุนทรียศาสตร์เกี่ยวกับรูปแบบของการละเล่นที่อิงอยู่กับวิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่นตนเอง<sup>๒๔</sup>

**สมปอง พิสิษฐ์พัฒนา** ได้ศึกษาเรื่องศาสนาและความเชื่อถือเกี่ยวกับการนับถือผีของหมู่บ้านน้ำปู๋ ตำบลน้ำพาง อำเภอแมริม จังหวัดน่าน พบว่าศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีมีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ทั้งในด้านความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ และการรักษาพยาบาล ตลอดจนประเพณีซึ่งมีสัญลักษณ์ของการสืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน จุดประสงค์ของความเชื่อเพื่อให้สิ่งเหล่านี้อำนวยสุขสวัสดิ์ให้แก่ครอบครัว จนถือเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีที่ละเลยเสียมิได้<sup>๒๕</sup>

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า ความเชื่อเรื่องผีจึงเป็นการสร้างสัมพันธภาพอันดีระหว่างมนุษย์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ซึ่งมนุษย์เชื่อว่าสามารถควบคุมหรือมีอิทธิพลเหนือวิถีทางของธรรมชาติและวิถีชีวิตของมนุษย์ กลายเป็นประเพณีซึ่งมีการสืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกันก็เกิดภัยธรรมชาติด้วย ความไม่มั่นคงที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ได้นำไปสู่ความไม่มั่นคงในจิตใจในที่สุด เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์เกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจขึ้น เขาก็ต้องหาที่ยึดเหนี่ยว นั่นก็คือ "ความเชื่อ" ได้แก่ "ศาสนา" กับ "ไสยศาสตร์" ซึ่งล้วนแต่เป็นความเชื่อใน "อำนาจเหนือธรรมชาติ" เหมือนกัน แต่ศาสนาเป็นความเชื่อที่คนสยบต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ ยอมอยู่ในกติกาหรืออยู่ในจารีตประเพณี และระเบียบทางศีลธรรม อีกทั้งศาสนายังตอบสนองความทุกข์ทางจิตใจของคน ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเหล่า เป็นการตอบสนองธรรมชาติของมนุษย์ในฐานะที่เป็น

<sup>๒๓</sup> สยามพร กายรสุวรรณ, ภาพสะท้อนจากประเพณีผีตาโขน, [ออนไลน์], ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๕.: เข้าถึงได้จาก [www.thapra.lib.su.ac.th](http://www.thapra.lib.su.ac.th).

<sup>๒๔</sup> ไทยโรจน์ พวงมณี, อัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้: การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย, ( กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๓.

<sup>๒๕</sup> สมปอง พิสิษฐ์, ศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของบ้านน้ำปู๋ ตำบลน้ำพาง อำเภอแมริม จังหวัดน่าน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ก.

สัจธรรม ในขณะที่ไสยศาสตร์เป็นความเชื่อที่ต้องการจะใช้อำนาจเหนือธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง

## ๑.๕ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ซึ่งเป็นการศึกษาจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการศึกษาข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์จากกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่ซึ่งมีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

### ๑.๕.๑ ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายนั้นผู้วิจัยได้จากการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนและเป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดงานประเพณีผีตาโขนซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติหน้าที่ในอำเภอด่านซ้าย จำนวน ๔ คน กลุ่มพระภิกษุสงฆ์และอุบาสกที่อยู่ในเขตตำบลด่านซ้าย จำนวน ๖ รูป/คน กลุ่มผู้นำในการประกอบพิธีกรรมประเพณีผีตาโขน จำนวน ๓ คน กลุ่มผู้รู้ปราชญ์ชาวบ้านและผู้ที่เคยเห็นการละเล่นท้องถิ่น จำนวน ๑๔ คน รวมเป็น ๒๗ รูป/คน

### ๑.๕.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

- ๑) คติความเชื่อเรื่องผีในมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒) คติความเชื่อประเพณีเกี่ยวกับผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย
- ๓) คุณค่าของประเพณีผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย ซึ่งแบ่งเป็น
  - ๓.๑ คุณค่าด้านศิลปะและวัฒนธรรม
  - ๓.๒ คุณค่าด้านขนบธรรมเนียมประเพณี
  - ๓.๓ คุณค่าด้านสังคม
  - ๓.๔ คุณค่าด้านเศรษฐกิจและการเมือง
  - ๓.๕ คุณค่าด้านการศึกษา
  - ๓.๖ คุณค่าด้านพระพุทธศาสนา

### ๑.๕.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ใช้พื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งเป็นที่ประกอบพิธีกรรมผีตาโขนเป็นพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

## ๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้แบ่งขั้นตอนการวิจัย ได้แก่ การสร้างแบบสัมภาษณ์ การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

### ๑.๖.๑ การสร้างแบบสัมภาษณ์

การสร้างแบบสัมภาษณ์มีขั้นตอนดังนี้

๑) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กรอบแนวคิดในการวิจัยเกี่ยวกับคหกรรมศาสตร์ ประเพณีพิธีการของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างแบบสัมภาษณ์

๒) ข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่ ๑ มาเป็นประเด็นคำถามแบบสัมภาษณ์ แล้วนำเสนออาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะ

๓) ปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ตามข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษา

๔) นำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงแล้วให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๓ ท่าน คือ รศ. ดร. เอกนัท จารุเมธิชน ผศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงศักดิ์ ดร. ประยูร แสงใส เพื่อพิจารณาความเหมาะสมและความถูกต้องตามเนื้อหา ภาษา และความสอดคล้องประเด็นคำถาม

๕) เพื่อปรับปรุงแก้ไขแบบสัมภาษณ์ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญแล้วนำไปเสนออาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อขอความเห็นชอบก่อนนำไปเก็บข้อมูล

### ๑.๖.๒ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลมีขั้นตอนดังนี้

๑) นำหนังสือจากบัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติหน้าที่ในเขตตำบลด่านซ้าย คณะสงฆ์ที่อยู่ในเขตตำบลด่านซ้าย กลุ่มผู้ประกอบการพิธีพิธีการ กลุ่มผู้ที่แสดงพิธีการและ กลุ่มนักปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อขออนุญาตเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

๒) สร้างความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลหลัก และกลุ่มเป้าหมาย พบปะพูดคุยเพื่อสร้างความคุ้นเคยและแจ้งวัตถุประสงค์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๓) กำหนดนัดหมายวันเวลาที่จะดำเนินการสัมภาษณ์ที่แน่นอน เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้เตรียมตัวและเตรียมเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในการรวบรวมข้อมูล

๔) ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยใช้วิธีการบันทึกเทป จดบันทึก และการสนทนา

### ๑.๖.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ซึ่งประกอบไปด้วย

แบบสัมภาษณ์

กล้องถ่ายรูป

สมุดจดบันทึก

แบบสังเกต

เครื่องบันทึกเสียง

กล้องถ่ายวิดีโอ

### ๑.๖.๔ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยใช้การแปรความ การตีความ และนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis) เพื่ออธิบายคติความเชื่อ ประเพณีผีตาโขนในมุมมองของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มี ๓ ด้าน ดังนี้

๑) คติความเชื่อเรื่องผีในมุมมองของของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒) คติความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาในประเพณีผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๓) คุณค่าของประเพณีผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยในสังคมปัจจุบัน

### ๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้รู้และเข้าใจคติความเชื่อเรื่องผีในมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้รู้และเข้าใจคติความเชื่อประเพณีเกี่ยวกับผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๑.๗.๓ ทำให้รู้และเข้าใจคุณค่าของประเพณีผีตาโขนของชาวอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลยในสังคมปัจจุบัน